

Hikmetlerin Dilinden Hoca Ahmed Yesevî

Received/Geliş: 19/08/2017

Gencay ZAVOTÇU*

Accepted/Kabul: 03/11/2017

Öz

Hoca Ahmed Yesevî'nin halkın anlayabileceği bir dil ve hece vezniyle dörtlükler halinde yazdığı şiirlere hikmet adı verilmiştir. Yesevî, yazdığı hikmetlerle halka tarikat âdâbını, dînî-tasavvufî konuları daha kolay öğretmeği amaçlamıştır. Önemli bazı konuların ölçülü ve kâfiyeli basit manzumeler hâlinde öğretilmesi târihin farklı dönemlerinde yazar ve fikir adamları tarafından denenip olumlu/yararlı sonuç vermiş bir yöntemdir. Yöntemin başarılı olmasında ölçülü ve kâfiyeli ifâdenin kolay ezberlenip bellekte çabuk yer edinmesi etkili olmuştur. Âyetlerinin sonu nesir kâfiyesi sayılabilecek seslerden oluşan Kur'ân-ı Kerîm bu fikri doğrulayan en güzel örnektir. İslam tarafından 14. yüzyılda yazılan Mu'inü'l-Mürîd de halka İslâmın kurallarını ve imanın şartlarını dörtlüklerle öğretmeyi amaçlayan manzum bir eserdir. Yesevî hikmetlerinin arka planındaki düşünceyi 20. yüzyıl başında yaşayan fikir adamı Ziya Gökalp'in yazı ve manzûmelerinde de görürüz. Gökalp millî destanların, Türk halk hikâye ve efsânelerinin, dînî-destânî ve tarihî konuların vezinli ve kâfiyeli söyleyişlerle halka daha kolay öğretilebileceğini düşünür. Onun manzûmelerle öğretmeye çalıştığı insânî ve ahlâkî fikirler bazı kişiler tarafından Horasan veya Özbekistan'dan gelmiş bir şeyh gibi nitelenmesine neden olur. Yesevî, Dîvânı'ndaki hikmetlerde farklı dini-tasavvufî konuları işler. Yesevî'nin hikmetlerinde işlediği konular şeriat kuralları, Hz. Muhammed'in söz ve davranışları, peygamber sevgisi, Yesevilik tarikatı âdâbı, gelenek-görenek ve adetler, aşk ve aşkın işaretleri, güçlükleri vb. hususlar olduğu söylenebilir. Bu hususlar içerisinde Ahmed-i Yesevî'nin hayatında değişikliğe neden olan aşktır. Sevgiliye ve ebedî mutluluğa ulaşmak ancak aşkla mümkün olabilir.

Anahtar Sözcükler: Hikmet, Ahmed Yesevî, şeriat, tarikat, tasavvuf

* Prof. Dr., Kocaeli Üni. Fen-Ed. Fak. Türk Dili ve Bölümü, gencayzavot@hotmail.com, ORCID ID: 0000-0003-0185-6567

From Language Of Wisdoms Hodja Ahmad Yasawi

Abstract

The poems of Hoca Ahmed Yesevî (Khoja Akhmet Yassawi) are called “hiqmet”, written in stanza form and syllabic meter with a language that the people can understand. Yesevî aims at teaching the people manners of order, religious-sufic subjects with his hikmets. Teaching some important subjects in simple poetic form with meter and rhyme is a method that has been tried by many writers and intellectuals, which has given positive/useful results in different periods of history. The success of the method lies in the easy memorization of measured and rhymed statements that sticks in the mind. The Quran whose verses end with sounds that can be regarded as prose rhyme is the best example affirming this opinion. Written in fourteenth century, Mu‘înu’l-Murîd by Sheikh İslam is also a poetic work aiming to teach the people the rules of Islam and pillars of faith in stanzaic form. We also see the background thoughts of Yesevî’s hiqmets in early twentieth century author Ziya Gökalp’s prose and poetry. Gökalp thinks that national epics, Turkish folk tales and legends, religio-mythical and historical topics can be taught easily with metrical and rhymed sayings. These humanistic and moral thoughts taught in poetic form led to describing him as a sheikh coming from Khorasan or Uzbekistan. Yesevî deals with different religious-sufic topics in his hiqmets in Dîvân. It can be said that the main topics of his hiqmets are sharia rules, the sunna of Prophet Muhammad, love of the prophet, the manners of Yesevî order, traditions-customs and conventions, love and signs, difficulties of love etc. Among these, love is the reason for the change in Ahmed-i Yesevî’s life. Reaching beloved and eternal happiness is only possible through love.

Keywords: Hiqmet, Ahmed Yesevî, sharia, order, sufism

Giriş

Kaynakların bildirdiğine göre hikmet, Hoca Ahmed Yesevî'nin çevresindeki göçebe Türk boylarına şeriat hükümlerini, tarikat âdabını öğretmek ve tasavvufî fikirlerini kavratmak için yazdığı manzûmelere verilen addır. M. Fuad Köprülü, bu hususu “*Şeyhlerin ve tekkelerin pek çoğaldığı bu esnâda “Hoca Ahmed Yesevî”, “Sır-Deryâ” havâlisinde. “Taşkend mülhakatında, kuzey bozkırlarında pek büyük bir şöhrat kazandı; etrâfına İslâmiyete yeni fakat çok kuvvetli ve çok samimî bağlarla bağlanmış saf Türkleri topladı. Bundan dolayı, Arab ve Acem lisan ve edebiyatlarına olan vukûfı ile berâber, çevresine tesirli bir şekilde hitâb edebilmek için sâde Türk Dili ile birçok manzûmeler vücûda getirdi; “Âdâb-ı Sülûk”ı Türklere anlatmak için yine Türklerin halk edebiyatlarından alınmış, eski basit şekillerle, ahlâkî ve tasavvufî “Hikmet”ler yazdı.*” (Köprülü, 1982: 194) cümleleriyle ifade eder.

Arapça fî‘let vezninde sülâsî bir masdar olan hikmet için, sözlüklerde şu manalara yer verilir: “1. hakîmlik. 2. sebep. (...). 3. fizik...” (Devellioğlu, 2004: 369); “a. Felsefe. b. Düşünme melekesinin itidâl hâlinde olması. c. Uygulama ile birlikte olan bilgi, tecrübe ile kazanılan doğru bilgi. d. Hakka uygun düşen söz. e. Söz ve davranıştaki isâbet. f. Her şeyin en mükemmeli. g. Olanı olduğu gibi bilmek. Hikmet Allah’ın bir ordusudur. O bununla evliyânın kalblerini güçlendirir. Tasavvufî şiirlere de hikmet denir. Ahmed-i Yesevî’nin Divân-ı Hikmet’i gibi...” (Uludağ, 1995: 242).

Prof. Dr. Kemal Eraslan ise Hoca Ahmed Yesevî'nin halk diliyle söylediği hikmetler hakkında ““*Hikmet” kelimesi Kur’ân-ı Kerîm’in nâzil olan âyetlerinde Hz. Peygamber’in irşâd ve vaazları mânasında kullanılmıştır.*” (Eraslan, 1991: 32) der, akabinde kelimenin sözlük anlamlarını verir: “*İlim ve âdetlerin birleşmesinden meydana gelen sıfat-ı şerife; ma’rifet-i hakâyık-ı mevcûdat; âdet ve ahlâkla ilgili özlü söz; gizli sebep; insanın mevcûdatın hakikatini bilip hayırlı işler yapması; eşyânın iç ve dış keyfiyetlerinden bahseden ilim; kâinât ve yaradılıştaki ilâhî gâye; Hakk’a bağlanma, bâtıldan uzaklaşma; Allah’a mutlak şekilde itâ‘at ile hayırlı ameller kılma; akıl ve hareketlerdeki uygunluk; Tanrı hakikatini ifâde eden dînî-tasavvufî özlü söz.*” (Eraslan, 1991: 32) Bu tanımlardan hareketle Prof. Dr. Kemal Eraslan hikmeti “*dînî-tasavvufî özlü söz*” olarak niteler. Hoca Ahmed Yesevî'nin halkın anlayabileceği bir tarzda, dörtlükler hâlinde hece vezniyle yazılmış dörtlüklerine daha sonra hikmet adı verilmiş, bu dörtlükler

vasıtası ile halka tarikat âdâbını, dînî-tasavvufî hususları daha kolay öğretmek ve kavratmak amaçlanmıştır.

Önemli bazı konu ve hususların ölçülü ve kâfiyeli basit manzumeler hâlinde öğretilmesi târihin farklı dönemlerinde yazar ve fikir adamları tarafından denenip olumlu/yararlı sonuç vermiş bir yöntemdir. Yöntemin başarılı olmasında ölçülü ve kâfiyeli ifâdenin kolay ezberlenip bellekte çabuk yer edinmesi etkili olmuştur. Şiirde mısra sonlarının kâfiye ve redif oluşturan benzer veya eş anlamlı seslerden oluşması metnin ezberini kolaylaştırmış, ezberlenen bir metnin de uzun süre unutulmadan insan hâfızasında yer etmesini sağlamıştır. Manzum olmasa da cümle ve cümleciklerinin sonu kâfiye benzeri seslerden oluşan Kur'ân-ı Kerîm bu fikri doğrulayan en güzel örnektir. Hâfızların Kur'ân'ın tamamını ezberlemelerinde fasıla sonlarının nesirde kâfiye demek olan sec'ilerden oluşmasının büyük katkısı vardır. Manzum sözün bu özelliğinin farkında olan Yesevî, halka İslâmiyetin esasları ile farklı dînî ve tasavvufî hususları hikmetlerle öğretme yolunu benimsedi. *“Ahmed Yesevî, çok sevilen tarikatıyla, Ortaasya Türkleri arasında İslâm imanının yerleşip genişlemesini sağlayan bir din ve tasavvuf yayıcısıdır. Müslüman Arap ordularının hatta Müslümanlığı kabul eden ilk Türkler'in savaş yolu ile yapmaya çalıştıkları bu işi, Yesevî, tasavvuf yolu ile yapmaya çalışmıştır”* (Banarlı, 1998: C 1, s. 279).

14. yüzyılda Orta Asya sahasında eser veren İslâm'ın Mu'înü'l-Mürîd adlı eseri de halka İslâm'ın ve îmânın şartlarını yalın bir dille yazılmış dörtlüklerle öğretmeyi amaçlayan manzûm bir eserdir. Tek yazma nüshası Bursa Kütüphanesi'nde bulunan dînî-tasavvufî karakterli Mu'înü'l-Mürîd XIV. yüzyıl başlarında, M. 1313 yılında yazılmıştır. Yazarı öğretici (didaktik) nitelikte, Türkmenler arasında beğenilip okunacak bir kitap yazmak istemiş ve bu isteğinde başarıya ulaşmıştır. 900 beyitlik bu manzum eser, Arapça bilmeyen göçebe Türkmenlere fıkıh ve tasavvuf bilgileri vermek amacıyla, açık ve anlaşılır bir dille yazılmıştır.

Hoca Ahmed-i Yesevî'nin göçebe türk boylarına şerî'at hükümlerini, tarikat âdâbını öğretmek ve tasavvufî fikirlerini kavratmak için söylediği hikmetlerin arka planındaki düşüncüyü 20. yüzyıl başında yaşayan fikir adamı Ziya Gökalp'in yazı ve manzûmelerinde de görürüz. Gökalp'e göre edebiyatın millî bir kimlik kazanabilmesi için halk edebiyatı ürünlerinin edebiyatta yoğun olarak işlenmesi, ilk okul yıllarından itibaren çocuk eğitiminde ölçülü ve kâfiyeli manzum parçalar hâlinde öğretilmesi gerekir: *“Bu hâli çocukların*

hayatında da görürüz: Ders saatleri arasında oyun fasılları var... Aynı zamanda, çocuk terbiyesinde bir takım dersler oyun tarzında verilir. Bunun gibi, halk terbiyesinde de bâzı fikirlerin vezin kisvesinde arz edilmesi fena mı olur?” (Banarlı, 1998: C II, s. 1112). Geçmişte denenmiş tecrübelerden ve okuduğu kaynaklardan öğrendikleri, araştırmalarından hâsıl olan kanaatle Gökalp millî destanların, Türk halk hikâye ve efsânelerinin, dînî -destânî târihî konuların vezinli ve kafiyeli söyleyişlerle halka daha kolay kavratılabileceğini düşünür. Onun bu manzûmelerde kavratmaya çalıştığı doğru, ahlâkî ve olumlu fikirler bazı kesimler tarafından Horasan yahut Özbekistan’dan gelmiş bir tarikat şeyhî gibi nitelenmesinde –muhtemelen Hoca Ahmed Yesevî ile ilişkilendirilmesinde- etkili olur.

Hoca Ahmed-i Yesevî’nin Dîvânı’nda yer alan hikmetler yazıldığı tarihten itibaren göçebe Türk kabileleri arasında sevilerek okunmuş ve benimsenmiştir. “... *halk dilinde, dağdaki, çöldeki, kışlaktaki, kentteki her bir Türk oğlu Türk’ün anladığı en basit halk dilinde yazılmış hikmetler, Türkistan’da en çok okunan, en eski kitaptır. Hikmetler atasözleri, masallar, maniler, destanlar gibi, defalarca ağızdan ağza dolaşagelmiştir.*” (TDTEAnt.-Özbek Edebiyatı, 2000: C 14, s. 362) Yesevî, farklı sayıda dörtlüklerden meydana gelen ve hece vezni ile yazılan hikmetlere

*Bismi’llâh dip beyân eyley hikmet aytıp
Tâliblerge dürr ü güher saçtım muna
Riyâzetni katıg tartıp kanlar yutup
Min defter-i sâni sözün açtım muna* (Eraslan, 1991: 49)

dörtlüğünde görüleceği gibi Besmele ile başlar. Allah adını andıktan sonra söylediği hikmetlerle tâliplere inci saçtığını, riyâzetle (nefis terbiyesi, perhîz ve kanaatle yaşama) kanlar yutup ikinci defterin sözünü açtığını söyler. Garîb, fakîr ve yetimleri koruyup gözetmek gereğine değinen hikmetlerden sonra hayat hikâyesini nakleder. Bir nevi *Yaşnâme* olarak niteleyebileceğimiz bu dörtlüklerde 7 yaşından 63 yaşına kadar geçen hayat hikâyesini nakleder. Arslan Baba (Arslan Bab) ile tanışmadan itibaren dînî-tasavvufî neşve ve terbiye ile renklenmiş ömrünün 63. yılına dek yaşadıklarını özet olarak aktarır. Hz. Muhammed’in dünya hayatına eşit olan 63. yaştan sonrasını yer altında kazdırdığı hücrelerinde geçiren Hoca Ahmed-i Yesevî’nin hikmetlerinde Hz. Peygamber sevgisi üst düzeydedir. Ondaki Peygamber sevgisini farklı

hikmetlerde ve özellikle aşağıda sunulan hikmetlerde açıkça görmek mümkündür:

*On sikiz ming 'âlemga server bolgan Muhammed
Otuz üç ming ashâbga rehber bolgan Muhammed*

*Yalangaç u açlıkka kanâ'atlıg Muhammed
'Âsî câni ümmetga şefâ'atlıg Muhammed
(...)
Tarîkatga reh-nümâ irâdetlıg Muhammed
Hakîkatga muktedâ icâzetlıg Muhammed
(...)*

*Miskîn Ahmed kulıga kitâbetlıg Muhammed
Yetîm fakîr garîbga sahâvetlıg Muhammed (Eraslan, 1991: 286)*

Son beyitte yetimlik, fakîrlik ve garipliğe de değinen Ahmed-i Yesevî, garipliği sevilmenin, seilmeyi de Yaradan'a yakın olmanın basamağı olarak görür. Akabinde de kendi garipliği ile Hz. Muhammed (s.a.v.)'in garipliği arasında bir bağ kurarak garip olup engellerden aştığını ifade eder:

*Medine'ge Resûl barıp boldı garîb;
Garîplikde mihnet tartıp boldı habîb;
Cefâ tartıp Yaratgan'ğa boldı karîb
Garîb bolup 'akbelerdin aştım muna (Eraslan, 1991: 50)*

*(Medine'ye Resûl varıp oldu garîp; Garîplikte mihnet çekip oldu habîp;
Cefâ çekip Yaradan'a oldu karîp Garîp olup engellerden aştım işte.)*

Garîplik, fakîrlik ve yetimliğin erdemlerini işleyen Yesevî akıllı kişilere seslenir ve garipleri koruyup gözeterek onların gönüllerini kazanmayı öğütler:

*'Âkil iseng garîblerni könglin avla
Mustafâ dik ilni kizip yetîm kavla
Dünyâ-perest nâ-cinslerdin boyun tavla
Boyun tavlap deryâ bolup taştım muna (Eraslan, 1991: 50)*

(Akıllı isen garîplerin gönlünü avla, Mustafâ gibi ülkeyi gezip yetîm ara
Dünyaya tapan soysuzlardan yüz çevir; yüz çevirip deniz olup taştım işte.)

“Öz yurdundan uzakta, gurbette olan, yabancı; kimsesiz, bî-çâre, zavallı” manalarına gelen garîb klasik Türk şiirinde genellikle tasavvufî manada kullanılır. Tasavvufî düşünceye göre bu dünya bir gurbet, insan da gurbete gönderilmiş bir garîptir. Bu manada insanoğlu için gurbet hayatı ilk insan ve ilk peygamber Hz. Âdem’le başlar. İnsan bu dünyada kendini korumasız, âciz ve yalnız hisseder, rûh geçici olarak konaklayacağı bu misâfirhânedede asıl vatanın özlemi içindedir.

‘Aşk itdi cânı sîne-i bî-kîneden cüdâ
Kıldı garîbi hâne-i dîrîneden cüdâ (Fehîm-i Kadîm, G.II/1)

(Aşk cânı (rûhu) kin tanımayan yürekte (gönülden?) ayırdı, garîbi eski vatanından ayırdı.)

Türk edebiyatında garîb sözcüğünü şiirlerinde başarı ile işleyen 13. yüzyıl şâiri Yûnus Emre’dir. Türkçe’nin başarılı şâiri Yûnus Emre’nin şiirinde garîb dörtlük ve beyitlerde duygulu, hazîn ve buruk ifâdelerle işlenir:

- 1 ‘Aceb şu yirde var m’ola
Şöyle garîb bencileyin
Bagrı başlu gözi yaşlu
Şöyle garîb bencileyin
- 2 Gezdüm Urum’ıla Şam’ı
Yukaru illeri kamu
Çok istedüm bulmadum
Şöyle garîb bencileyin
- 3 Kimseler garîb olmasın
Hasret odına yanmasun
Hocam kimseler olmasun
Şöyle garîb bencileyin

- 4 *Söyler dilüm aglar gözüm
Garîblere göyntür özüm
Meger ki gökde yılduzum
Şöyle garîb bencileyin*
- 5 *Niçe bu derdile yanam
Ecel ire birgün ölem
Meger ki sinüimde bulam
Şöyle garîb bencileyin*
- 6 *Bir garîb ölmüş diyeler
Üç gündən sonra tuyalar
Sovuk suyıla yuyalar
Şöyle garîb bencileyin*
- 7 *Hey Emrem Yûnus bî-çâre
Bulunmaz derdüne çâre
Var imdi gez şârdan şâra
Şöyle garîb bencileyin* (Yunus Emre Div., 277/1,2)

Hoca Ahmed-i Yesevî'nin hikmetlerinde işlediği konuların şerî'at hükümleri, Hz. Peygamber'in hadisleri, peygamber sevgisi, Yesevîlik tarîkatı âdâbı, gelenek-görenek ve âdetler, aşk ve aşkın belirtileri, güçlükleri, âşığın garipliği v.d. hususlar olduğu söylenebilir. Bu hususlar içerisinde Ahmed-i Yesevî'nin hayatını değiştiren aşktır. Sevgiliye varmanın ve ebedî mutluluğa ulaşmanın yolu aşktan geçer. Âşıklık kullara Ezel Meclisi'nde nasîp olmuştur:

*Elest hamrın kimge birse uşol sâkî
Bilâ-müdâm içip asrar mengi bâkî
Ten ü cânın köydürüben şevk ihrâkî
İçdin köyüp yakılıban hem kül bolur* (Eraslan, 1991: 186)

Aşk, bu dünyâda dermânı olmayan bir derttir. Dermânı Sevgilidir. O Sevgiliye dünyâda vâsıl olmak ise mümkün değildir, vuslat ancak onun uğruna cân vermekle olur:

*'Işk derdini taleb kıldım dermâni yok
'Aşk yolıda cân birgenni armâni yok
Bu yollarda cân birmese, imkâni yok
Her ne kılsan, 'âşık kıl sen Perverdigâr (Eraslan, 1991: 156, 157)*

*(Aşk derdini taleb kıldım dermâni yok; Aşk yolunda cân verenin hüsrâni yok
Bu yollarda cân vermese imkâni yok, Her ne kılsan, âşık kıl sen Perverdigâr)*

14. yüzyılda Âzerî sahasının büyük şâiri Nesîmî'nin şu tuyuğu, Ahmed-i Yesevî'nin yukarıdaki hikmetinden esinlenmiş izlenimi verir:

*Talmışam şol bahre kim pâyâni yoĥ
Düşmişem şol rence kim husrâni yoĥ
Görmişem şol bedri kim noksâni yoĥ
Bulmuşam şol genci kim vîrâni yoĥ (Nesîmî Div., 1990: s. 389)*

Aşkın akıl ile işi yoktur. Aşk, âşığın aklını başından alıp kararsız kılan, gündüzünü gecesinden farksız kılan, âşığın her yolunu sevgilinin dergâhına çıkaran yegâne yoldur:

*Kaydın tapay 'ışkıng tüştü karârım yok
'Işk yolında cân birgenni armâni yok
Bu yollarda cân birgenni imkâni yok
Her ne kılsan 'âşık kılğıl Perverdigâr*

*(Nerden bulayım, aşkın düştü, kararım yok;
aşk senâsını gece gündüz bıraktığım yok,
dergâhından başka yere vardığım yok,
her ne kılsan, 'âşık kıl sen Perverdigâr (Eraslan, 1991: 156, 157)*

*Cilve kılğıl, tilbe kılğıl şeydâ kılğıl,
Mecnûn kılğıl il ü halka rüsvâ kılğıl,
Şem ' körsetip pervâne dik ahker kılğıl
Her ne kılsang 'âşık kılğıl Perverdigâr*

*Cilve kıl sen, deli kıl sen, şeydâ kıl sen,
Mecnûn kıl sen, insânlara rüsvâ kıl sen,
Mum gösterip pervâne gibi kor ateş kıl sen,
Her ne kılsang 'âşık kıl sen Perverdigâr (Eraslan, 1991: 156, 157)*

Yukarıdaki hikmetlerde Allah (c.c.)'tan kendisini aşka düşürmeyi, Mecnûn misâli çöllerde dolaşmayı ve pervâne gibi âteşte yanmayı nasip etmesini isteyen âşık kul olarak Hakk'a tam bir teslimiyet içerisinde. Bu itâ'atkâr mısralar, Yesêvî'den dört asır sonra şiirleriyle şöhrete ulaşan Fuzûlî'nin şu beyitlerine esin kaynağı olmuş izlenimi verirler:

*Yâ Rab hemîşe lutfunu kıl reh-nümâ maña
Gösterme ol tariki ki yetmez saña maña*

*Kat' eyle âşinâlığım andan ki gayrdır
Ancak öz âşinâların et âşinâ maña*

*Bir yerde sâbit et kadem-i i'tibârımı
Ancak öz âşinâların et âşinâ maña*

*Yok bende bir 'amel saña şâyeste âh eğer
A'mâlîme göre vere 'adlin cezâ maña*

*Hayf ü hatâda muztaribim var ümîd kim
Lutfun vere beşâret-i 'afv-i hatâ maña*

*Ben bilmezem bana gereğin sen Hakîm'sin
Men' eyle verme her ne gerekmez saña maña*

*Habs-i hevâda koyma Fuzûlî-sıfat esîr
Yâ Rab hidâyet eyle tarik-i fenâ maña (Fuzûlî Dîv., 1990: 131, 132)*

Âşğın amacı nefsin terbiye etmek, "mûtû kable en-temûtû" (Yılmaz, 2013: 550) sözünün manası gereği nefsin körelerek dünyevî heves ve arzuların esiri olmamak "ölmeden önce ölerék" mal-mülk ve nakde bağımlı yaşamaktan kurtulmaktır:

*‘Işk bağını mihnet tartıp kögertmeseng
Hârlık tartıp şom nefsingni öldürmeseng
Allah diben içke nûm toldurmasang
Va’llah bi’llâh sinde ‘ışkı nişânı yok*

*(Aşk bağını mihnet ile göğertmesen,
hor görerek¹ şom nefsini öldürmesen,
“Allah!” diyip içine nur doldurmasan,
vallah, billah sende aşkın nişanı yok. (Eraslan, 1991: 110, 111)
(...)*

*Nefsin sini bakıp tursang neler dimes
Zârî kalsang Allah sarı boyun sunmas
Kolga alsang yaban kuş dik kolga konmas
Kolga alıp tün uykusun kılğıl bîdâr*

*Nefs yolıga giren kişi rüsvâ bolur
Yoldun azıp tayıp tozup gümrâh bolur
Yatsa kopsa şeytân bile hemrâh bolur
Nefsnî tipkil ey bed-kirdâr (Eraslan, 1991: 150)
(...)*

*Kiçe kündüz bî-gam yördüm zikrin aytmay
Cehd eyleben tûni küni fikrin itmey
Muhabbetni bâzârıda özni satmay
Nefsim mini yüz ming ta’am tiler döstlar*

*Nefsingni sin öz re’yıga koyma zinhâr
Yimey içmey ta’ât birle bolgıl bîdâr
Âhir bir kün körsetküsi sanga dîdâr
Bîdâr bolgan anda dîdâr körer döstlar (Eraslan, 1991: 168)*

Âşığa göre Sevgiliye vâsıl olmanın ve ebedî varlık bulmanın yolu aşktan geçer. Akıl aşkı idrâk edemez, aşk akılı baştan alıp âşığı hayrân bırakır, âşık o andan itibâren gönlün sözüne uyup onun yolundan gider. Aşk gönüle

¹ Kaynak eserde “görölüp” şeklinde çevrilmiştir. (G. Z)

girdikten sonra gönülde huzur bırakmaz, âşığın işi her dâim ağlayıp inlemek, cefa ve eziyet çekmek olur. ‘Âşığın işi dert ve kederle bîzâr olmak, pîşesi de gam u gussada boğulmak olur:

*‘İşk sevdâsı kimge tüşse rüsvâ kılır
Pertev salıp Hak öziğe şeydâ kılır
Mecnûn-sıfat ‘aklın alıp Leylâ kılır
Allah hakkı bu sözlerni yalğanı yok (Eraslan, 1991: 114)
(...)*

*‘İşk makâmı türlüg makâm ‘akling yitmes
Başdın ayağ cebr ü cefâ mihnet kitmes
Melâmetler ihânetler kılsa ötmes
Lâ-mekânda Hak’dın sebak aldım muna*

*‘İşk belâsı başka tüşse nâlân kılır
‘Akling alıp bî-hûş kılup hayrân kılır
Köngül közi açılğan song giryân kılır
Lâ-mekânda Hak’dın sebak aldım muna (Eraslan, 1991: 98)*

Âşıklığın belirtileri ağlayıp inleme, kanlı gözyaşı dökme, sarı yüz, bükülüp dal harfine dönmüş boy, zayıf beden ve gönülde/yürekte için için yanan aşk ateşidir:

*‘İşk da ‘vâsın manga kılma yalğan ‘âşık
‘Âşık bolsang bagrınğ içre köz kanı yok
Muhabbetni şevki birle cân birmese
Zâyi ‘ kiçer ‘ömri anın yalğanı yok*

(Aşk davasını bana kılma, sahte âşık;
âşık olsan, bağrın içinde göz kanı yok.
Muhabbetin şevki ile can vermese,
boşa geçer ömrü onun, yalanı yok) (Eraslan, 1991: 110, 111)

Aşkın âşık üzerindeki belirtileri Klasik Türk şiirinde de yaygın olarak işlenir. 14. Yüzyıl şâirleri Ahmedî ve Kadı Burhaneddîn’in aşağıdaki beyit ve dörtlükleri yukarıdaki dörtlükten kısmen etkilenmiş izlenimi verirler:

‘Âşık olana ‘ışk odundan nişân gerek
Bağrı kebâb gözleriniñ yaşı kan gerek (Ahmedî Div. Seç.,
s.146)

[Âşık olanın aşk odundan nişanı olmalı.
Bağrı kebab, gözyaşı da kanlı olmalı.]

beytinde yanıp kebab olmuş bağır ve kanlı gözyaşı,

‘İşki ne işdedür diler-isen ki bilesin
Yüzümi vü gözümden ahan yaşı gözlegil
[Aşkın neler yaptığını öğrenmek istersen
yüzüme ve gözümden akan yaşa bak.]

...

Tûfân-ı hûn durur ki döker dem-be-dem gözüm
Niçe delind’ içümde çihan başı gözlegil (Akdoğan, 1998:

s.164)

[İçimdeki yaranın nasıl delindiğini gözle ki
gözümden sürekli kan tûfânı akmaktadır.]

beyitlerinde ise âşığın yüz rengi, gözünden akan yaş ve bağırdaki baş
(yara) olarak açıklanır.

Zerd ü nizâr u zâr-ısa bu ten ‘aceb degül
Zîrâ kalem big’itdi yüregümi şakk elem (Akdoğan, 1998:

s.166)

[Bu ten sarı, zayıf ve ağlamaklı ise şaşılmaz.
Çünkü, elem yüreğimi kalem gibi parçaladı.]

beytinde aşkın belirtileri ağlayıp inleme ve sarı yüz rengi,

Yaşum-ıla reng-i süzüm dil uzatdı şem‘ bigi
Nice gizlü kala derdüm i ‘aceb bu cân içinde (Akdoğan, 1998:

s.202)

[(Göz) yaşıyla yanık rengim mum gibi dil uzattı.
Ey, derdim bu can içinde nasıl gizli kalsın.]

beytinde ise içindeki derdi (aşkı) dışa vuran gözyaşı ile mum gibi dil uzatan yanık renk aşk ve âşıklık belirtisi olarak sunulur:

*Yaşum kızardı vü beñzüm sarardı
Göñülümde hevâ çünki vezândur
Saru beñiz, kızıl süçi bu mevsüm
Hazân ender hazân ender hazândur*

[(Göz) yaşım kızardı ve benim sarardı, çünkü gönlümde (aşk) havası esmektedir. Bu mevsimde sarı beniz ve kızıl şarap sonbahar içinde sonbahardır.]

*Hazân faslı durur zâhirde lîkin,
İçümde mevsüm-i mîve-pezândur* (Alparslan, 2000: s. 230)
[Görünüş sonbahardır amma,
içimde meyve pişiren mevsimdir.]

*Yüzümi dahı saru kıldı 'ışk, ahıtdı yaş
Ki beñzemez bu aña zîre zer-i Ca'ferî'dür*
[Aşk, yaş akıtıp yüzümü öyle sararttı ki
kimyon ona benzemez, bu Ca'ferî altınıdır.]

*Hazân ki her nefes evrâk-ı 'ışkdan dem urur;
Hazânda her biri bir 'âşıkun musavveridür*
[Son bahar her an aşk yapraklarından söz eder.
Son baharda (yaprakların) her biri aşığın tasviri oldu.]

*Yazın eger her ağaç bir nigâr-manzar idi,
Hazânda her biri bir 'âşıkun musavveridür* (Alparslan, 2000: s.222)
[Yazın her ağaç bir sevgili görünüşlü idiye
de son baharda her biri bir âşıkın tasviridir.]

Gönlün yolu tarikat, tarikatın ilk basamağı şeriattır. Hakikat ise tarikatın üst seviyesidir, tarikat şeriatten hakikate varan yoldur. Hakikatle kuvvetlenmeyen şariat ve şariate bağlı olmayan hakikat makbul değildir.

Tarikat; şeriatın meyvesi, hakikatin ağacıdır. Bu mertebelerden geçen sâlik hakikat ve ma'rifete erişir. Ahmed-i Yesevî'ye göre inci cevher almak isteyen sevgili uğruna canından geçen hâs kullar, yani âşiklardır:

*Şerî'atnı tarîkatnı biley diseng
Tarîkatnı hakîkatke ulay diseng
Bu dünyâdın dürr ü güher alay diseng
Candın kiçken hâs kuları alur irmiş (Eraslan, 1991: 218)*

Aklın yolu şerîat, gönlün yolu ise tarîkattır. Tarîkat, ma'rifet ve hakîkata giriş kapısıdır:

*Tarîkatdır bu yol atın bilse dervîş
Ma'rifetni meta'ıdın alsa dervîş
Özge yollar bâd-ı hevâ sansa dervîş
Hakîkatnı meydânıda ir ol bolur (Eraslan, 1991: 188)
(...)
'Âşık kullar kiçe kündüz hergiz tunmas
Bir sâ'atî Hak yâdının gâfil bolmas
Andag kulnı Sübhân Rabb'im zâyi' koymaz
Du'â kılsa icâbetliğ bolur irmiş (Eraslan, 1991: 218)*

Peygamber Efendimize atfedilen bir hadîste me'âlen “Şeriat kavlim, tarikat hâlim, hakikat Re'sül-mâlimdir” (Yılmaz, 2013: 621) buyrulur. Yani Allah'la ahdim üzere şeriate uyarım fakat şu andaki hâlim Allah'a giden yol üzerinde istikrâr üzere oluşumdur. Varacağım nokta ise Hakikat'tir, çünkü bu bana ezelden nasîp olmuştur. Şerî'at, tarîkat, hakikat ve marîfet ile ilgili farklı benzetmeler yapılmıştır. Bu benzetmelere göre:

*Şeriat deri, tarikat et, hakikat kemik, mârifet iliktir.
Şeriat ilaç, tarikat ilacı yutmak, hakikat ise hastalığın geçmesidir.
Şeriat meş'ale, tarikat yol, hakikat varılacak yerdir.
Şeriat ilimdir, tarikat ameldir, hakikat o amelin semeresidir.
Şeriat gemi, tarikat deniz, hakikat oradaki incilerdir.*

Hoca Ahmed-i Yesevî'nin hikmetlerinde dile getirdiği bazı tema ve hususların yansımaları 13. Yüzyılda Anadolu sahası tekke şâiri Yûnus Emre'nin Dîvânı'nda görebiliriz. Başka bir deyişle, Hoca Ahmed-i Yesevî'nin hikmetlerinde dile getirdiği tema ve hususların bir kısmının Yûnus Emre Dîvânı'nda benzer biçimde ifâde edildiğini söyleyebiliriz. Yûnus Emre Dîvânı'nda farklı şiir ve beyitlerde de şerî'at, tarîkat, hakîkat ve marîfet ile ilgili beyânlar mevcuttur, ancak en belirgin olup hâfızalara kazınan aşağıdaki beyitlerdir:

*Şerîat tarîkat yoldur varana
Hakîkat ma'rifet andan içerü* (Tatçı, 1990: TM II, s. 300, 3019)

*Evvel kapu şerîat, geçse andan tarîkat
Gönül evi marîfet, ışk hakîkat içinde*

*Her kim tarîka gire gerek mâl terkin ura
Yola tođrı cân vire bu tarîkat içinde*

*Ma'rifet gönül şehri makâmun bulur fakrı
Bahrî gerekdür bahrî bu ma'rifet içinde*

*Ma'rifet andan ırak anun degüldür durak
İşî olsa da yavlak anun bu ad içinde*

*Her kim hakîkat süre kahrı lutfi bir göre
İş aç a toğrı dura bu hakîkat içinde*

*Bu dört menzildür utan ledün makâmun tutan
Oldur menzile yiten tamâm murâd içinde*

*Ol menzile yitenün dört nişânı var anun
Ol nişânı kılanun yiri rahmet içinde* (Tatçı, 1990: TM II, s. 300, 3019)

Tarîkat şerîatsiz olmaz. Bu nedenle tarîkate girerken şerîatı ikinci plana atmak ya da bir yana bırakmak olmaz. Tarîkata şerîatsiz girenlerin şeytan

îmanını alır. Tarîkat yoluna pîrsiz, siyâsetli mürşidsiz çıkanlar da yolda kalır. Pîre hizmet edip onun rızâsını alanlar Hak'dan nasîp alırlar, zîra pîr rızâsı Hak rızâsı sayılır. Pîr rızâsı alanlar Hakk'a yakın olurlar:

*Tarîkatke şerî'atsız kirgenlerni
Şeytân kilip îmânını alur imiş
Uşbu yolu pîrsiz da'vâ kılğanlarnı
Sersâm olup ara yolda kalur imiş*

*Tarîkatke siyâsetlîg mürşid kirek
Ol mürşide i'tikâdlîg mrid kirek
Hizmet kılıp pîr rızâsın tapmak kirek
Mundag 'âşık Hak'dın ülüş alur imiş*

*Pîr rızâsı Hak rızâsı bolur dostlar
Hak Ta'âlâ rahmetidin alur dostlar
Riyâzette sır sözidin bilür dostlar
Andag kullar Hakk'a yavuk bolur imiş (Eraslan, 1991: 216)*

Hoca Ahmed-i Yesevî'nin hikmetlerinde üzerinde durulmayan, ama bâriz bir biçimde kendini hissettiren bir husus da dînî-tasavvufî ve diğer bazı hususların öğüt mâhiyetinde kavratılmaya çalışılmasıdır. Türk kültüründe öğüdün önemli bir yeri olduğu, şiir ve nesir metinlerinde öğüde şu ya da bu biçimde yer verildiğini belirtmek gerekir:

*Ümmet bolsang garîblerge tâbi' bolgıl
Âyet hadîs her kim aytsa sâmi' bolgıl
Rızk u rûzî her ne birse kâni' bolgıl
Kâni' bolup şevk şarâbın içtim muna (Eraslan, 1991: 48)*

Dîvân-ı Hikmet'de toplanan hikmetlerin bir kısmı sonradan halîfeleri tarafından yazılıp Hoca Ahmed Yesevî'ye atfedilmiştir. Esâsen, Ahmed-i Yesevî tarafından yazılan hikmetlerin sayısının 200-300 civarında olduğu söylenirken Dîvân'daki hikmetlerin sayısının kabarık olması da bu nedenden ileri gelmektedir. Aşağıdaki hikmetlerde bu durumu görmek mümkündür:

*İşittiler baba Mâçin ol zamanda
Ahmed atlıg bir şeyh çıkmış Türkistân'da
Sohbet kılmış kız u cevân birlen anda
Men' itkeli Türkistân'ga kildi dostlar*

*Kildi ise kördiler ol meşâyıhnı
Sin şeyh mü sin azgurguçı halâyıknı
Uşol azgan gümrâhdur min bilgil munı
Tiyü hazret anga cevâb birdi dôstlar*

*Emr itdiler Hakîm Hâce Süleymân'ga
Uşol Sûfî Muhammed-i Dânişmendga
Bağlap urung biş yüz kamçı ol nâdânga
Bir sûtûnga muhkem bağlap koydı dôstlar (Eraslan, 1991: 180)*

Hoca Ahmed Yesevî'nin hikmetler aracılığı ile vermeği düşündüğü iletiler ve söylemek istedikleri hakkındaki sözlerimizi toparlayacak olursak şunları söyleyebiliriz: Hoca Ahmed Yesevî yaşadığı devirde çevresinde toplanan göçebe Türk boylarına İslâm inancını, tasavvufî neşveyi ve tarikat âdâbını ölçülü-kâfiyeli manzum dörtlüklerle öğretmeye çalışırken Türk boylarının halkı tarafından büyük ilgi gördü, çok sevilip sayıldı. Sanattan yoksun, fikir ve yargı içeren öğretici manzûmelerle öğretme işini icra ederken de bir sûfiden ziyâde donanımlı bir din adamı ve bilgili medrese hocası gibi davrandı. Yazarın deyimiyle “Şeriat ve tarikatı kaynaştırarak dinin emirlerine karşı olan kayıtsızlığın tarikat adabı ile uyuşmayacağını anlatmaya çalıştı. Bu sebeple çoğu defa İslâm sofisi gibi değil, medreseli bir hoca gibi davrandı. Şiirlerinde âyet ve hadislerden, İslâm'ın esaslarından, günahlardan, sevaplardan, cennetden, cehennemden sade bir söyleyişle bahsetti. Bu sebeple şiirleri öğretici mahiyette kaldı.” (TDE Ans., C 1, s. 78) Rûhu şâd, mekânı cennet olsun.

Kaynakça

- Ahmedî Divanından Seçmeler*, (1998), Haz.: Yaşar Akdoğan, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., Ankara.
- Alparslan, Prof. Dr. Ali; (2000), *Kadı Burhaneddin Divanı'ndan Seçmeler*, Kültür Bak. Yay., Ankara,
- Banarlı, Nihad Sâmî; (1998), *Resimli Türk Edebiyatı Tarihi I*, MEB Yay., ME Bs. Evi, İstanbul.
- Eraslan, Prof. Dr. Kemal; (1991), *Ahmed-i Yesevî, Dîvân-ı Hikmet'ten Seçmeler*, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara.
- Fuzûlî Dîvânı*; (1990), Metni baskıya haz.: Prof Kenan Akyüz-Süheyl Beken-Doç. Dr. Sedit Yüksel-Dr. Müjgan Cunbur, Akçağ Yay., Ankara.
- Kaplan, Mehmet; (1987), *Türk Edebiyatı Üzerinde Araştırmalar 2*, dergâh yay., İstanbul.
- Nesîmî Divanı*; (1990), Yay. Haz.: Dr. Hüseyin Ayan, Akçağ Yay, Ankara.
- Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi (TDE Ans.)*; dergâh yay., C 1, İstanbul.
- Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi (TDTEA) - Özbek Edebiyatı*, (2000), Kültür Bakanlığı, C 14, Ankara.
- Uludağ, Prof. Dr. Süleyman; (1995), *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, Marifet Yay., 2.bs., İstanbul.
- Üzgör, Tahir; (1991), *Fehîm-i Kadîm (Hayatı, Sanatı, Dîvân'ı ve Metnin Bugünkü Türkçesi)*, AKDYYK AKM Yayını, Ankara.
- Kültürümüzde Âyet ve Hadisler (Ansiklopedik Sözlük)*, (2013), Haz.: Mehmet Yılmaz, Kesit yay., İstanbul.
- Yünus Emre Divanı II Tenkitli Metin*; (1991), Haz.: Dr. Mustafa Tatçı, Akçağ Yay., Ankara.

